

HA 1. 759

GERICS JÓZSEF – LADÁNYI ERZSÉBET

Források Szent István királyá avatásának történetéhez

1002-ben a hildesheimi püspök életrajzírója szerint a mainzi érsek és a hildesheimi püspök „Henrik urat az ország többi fejedelmével igen nagy tisztelettel Mainzba vezették és vasárnap, pünkösd nyolcadán a kormányzást és a királyi hatalmat átadták neki az Úr lándzsájával (regimen et regiam potestatem cum dominica hasta illi tradiderunt) és azután a rendnek megfelelően elvégezvén mindent, felkenték (unxerunt).”¹

Ezt a szent lándzsát I. Henrik német király (919–936) (aki egyébként méltatlanságára hivatkozva elhárította királlyá való felkenését) jelentős terület átengedése fejében szerezte meg a burgund uralkodótól. Ez a lándzsa a 10. században igen nagy vallási tisztelet tárgya volt a pengéjébe Krisztus keresztszegeinek közfelfogás szerinti beütése miatt, továbbá uralkodói jelvénynek is tekintették. I. Henrik fiára, I. (Nagy) Ottóra (936–973) hagyta. A 10. századi történetírók közül Liutprand a 939. évi birteni, Widukind a 955. évi Lech-mezei csata megnyerésében tulajdonított meghatározó szerepet az I. Ottó birtokában volt szent lándzsának, amelyet legkésőbb 1000 tájékatól a nevezetes ó-keresztény katona-vértanú, Szent Mauritius lándzsájának is tartottak és így valójában kettős ereklyeként kezelték.²

Liutprand szerint Ottó a lázadók elleni birteni csata alkalmával Mózes imájára és a zsidóknak az amalekiták feletti győzelmére gondolva, lováról leszállt és „egész népével könnyeket ontva, az urunk és üdvözítőnk Jézus Krisztus kezébe dőfött, győzelmet adó szegek előtt, amelyek (Ottó) lándzsájába voltak ütve, imádságra fakadt és diadalmaskodott”. Haucknak az idézett Liutprand-részletre (Antapod. IV. c. 24.) vonatkozó elemzése szerint a szöveg az amalekiták feletti győzelemre (Ex 17, 8–16) emlékeztetve a bibliai történetet ismerő olvasóban eleve párhuzat

¹ THANGMAR: *Vita Bernwardi*. MG SS IV. 775. Idézi TÓTH Zoltán: *A Hartvik legenda kritikájához (A Szent Korona eredetkérdése)*. Bp. 1942. 58., továbbá SCHRAMM, P. E.: *Die Königskrönungen der deutschen Herrscher von 961. bis um 1050*. In: *Kaiser, Könige und Päpste. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte des Mittelalters*. Bd. III. Stuttgart, 1969. 117.; 40. j.

² SCHRAMM, P. E.: *Die „Heilige Lanze“*. Ein Überblick über die Geschichte der Königslanze. In: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik*. Bd. II. Schriften der MGH. 13/II. 1955. Stuttgart, 493–537., valamint a *Festschrift für Walter Schlesinger*. Bd. II. Köln, 1974-ből két tanulmány: BEUMANN, Helmut: *Laurentius und Mauritius* (i. m. 238–275.) és HAUCK, Karl: *Erzbischof Adalbert von Magdeburg als Geschichtsschreiber*. (i. m. 275–353. két függelékkel).

mot ébresztett a Mózes kezében volt Isten vesszője (virga Dei) és az Ottó által őrzött szent lándzsa közt: azt sugalmazta, hogy a német király, mint „új Mózes”, a szent lándzsát új virga Dei-ként tartotta kezében.³

Ugyanerről a lándzsajelvényről írta meg Arnold 1035 és 1037 közt, hogy amikor III. Ottó Regensburgból Rómába indult, „szokás szerint szent és keresztet hordozó császári lándzsa járt előtte (ex more precedente sancta et crucifera imperiali lancea)”⁴.

A rendelkezésünkre álló, legtöbb királyavató szertartás szövegéhez viszonyítva, 1002-ben Willigis, a mainzi érsek legalábbis szokatlanul járt el, amikor a német királyi hatalmat a szent lándzsával ruházta II. Henrikre. Ezt ugyanis a legtöbb ordo szöveg szerint a királyi kard átnyújtásával szokták átadni. Henrik mainzi koronázása sebtében végzett szertartás volt, amelyet az országban több helyen is el kellett ismertetni. Így volt ez Szászországban is, ahol Thietmar (Theotmar) előadása szerint Henrik ünnepélyes ígéreteket tett a szászok javára. Ezek után „Bernát herceg kezébe véve a szent lándzsát, valamennyiük képviselőjében reá (ti. Henrikre) bízta hűséggel az ország (Szászország) gondját (ex parte omnium regni curam illi fideliter committit)”⁵.

Egy-két esettől eltekintve, a királyavató szertartásokban szinte mindig szerepel a kard átadása. A királyi hatalommal való felruházás általában a karddal történt, de korántsem minden esetben. Ha nem a karddal ruházták át a hatalmat, akkor az ordo szövegében említett, egyéb jelvénnel adták át, pl. a jogarral, vagy a bakulusszal, amely alkalmas lehetett a kard helyettesítésére, vagy amelyet helyettesíthetett a szent lándzsa, amint az II. Henrik szent lándzsával végzett királlyá tételénél történhetett. Mindezekhez képest is különleges volt a királyi hatalomnak Istvánra a szent lándzsával való átruházása.

³ *Liudprandi Cremonensis episcopi Opera omnia*. (MG Schulausgabe, 1915) Ed. J. BECKER, 117. Idézi és elemzi HAUCK: *i. m.* 312. Hauck idézi a bibliából az amalekitákkal vívott harc történetét: „Azt mondta Mózes Jozsuének: ... holnap a domb tetején fogok állni, kezemben tartva az Isten vesszőjét (virgam Dei). Jozsue pedig úgy tett, amint Mózes mondta, és harcolt Amalek ellen, Mózes pedig, továbbá Áron és Hur felmentek a domb tetejére. Amikor Mózes felemelte kezét, a zsidók álltak győzelemre; egyébként amikor kissé lebecsátotta, Amalek kerekedett felül. Mózes kezei pedig elneheztedek... Áron és Hur két oldalról feltartották kezét. Történt pedig, hogy kezei nem fáradtak el egészen naplementéig. Jozsue kardjával megfutamította Amaleket és népét” (Ex 17, 8–16). Hauck ennek az előadásnak az erős befolyását és hatására a benne szereplő Isten vesszőjének a szent lándzsával való azonosítását állapítja meg a II. Henrik királlyá koronázását ábrázoló szakramentárium képén (lásd SCHRAMM, P. E. – MÜTHERICH, Florentine: *Die deutschen Kaiser und Könige in Bildern ihrer Zeit, 751–1190*. Neuauflage. München, 1983. 376. Abbildung 124.) Ezen Henrik fejére Krisztus koronát helyez, jobbábra angyal adja a szent lándzsát, baljába a kardot, karjait pedig Szent Ulrik és Szent Emmeram tartja, miként Mózesét Áron és Hur. Hauck erre vonatkozó szövege: *id. tanulmánya*: 309. s. köv. o.

⁴ MG SS IV. 567.

⁵ *Thietmari Merseburgensis Episcopi Chronicon*. V. 16. Ed. Fridericus KURZE. Hannoverae, 1889. 116.

A jelenleg Bécsben őrzött császári korona az ún. pántos koronatípus (Bügelkrone) különleges esete (Sonderfall). Schramm szerint csak néhányszor fordul elő a képzőművészetben, hogy koronát pusztán egy pánttal ábrázolnak. Amint írja, „a Bügelkrone tulajdonképpen és a bécsi koronát időben is megelőző formája az, amelynél a fejhez két simán alkalmazott pánt a tetőponton derékszögben fedi egymást... Ez a forma ... a 9. század előtt nem mutatható ki, s nem vezethető vissza római vagy bizánci mintára”.⁶

962-ben a pápa a „bécsi” koronát helyezhette Nagy Ottónak, mint császárnak a fejére. Ezt a koronát, éppúgy, mint 6. jegyzetben említett 9. századi „Bügelkrone”-kat a Sirák fiának könyvéből ismert ószövetségi főpapi korona nyomán készíthették el úgy, hogy helye legyen rajta a mitra felett az arany koronának. Az ószövetségi hely szerint „mitrája felett arany korona, amelybe bele van vésvé a szentség jele és a méltóság dicsősége (Corona aurea super mitram eius expressa signo sanctitatis et gloria honoris. Ecli 45,14)”. Tartalmazza ezt a bibliai idézetet az ún. hét formulás szertartásrend (9–10. századi szerkesztmény)⁷ a korona átadásánál: „Vedd az ország koronáját, ... amelyről tudd meg, hogy a bele vésett szentség dicsőségét és méltóságát meg az erő művét jelenti, s tudjad jól, hogy általa (főpapi) szolgálatunk részese vagy”. Innét jutott be a mainzi ordo szövegébe is. Ennek megfelelően kellett a jelenleg Bécsben őrzött koronát (s Karoling-kori előzményeit) keresztpánt helyett a ráboruló egyetlen pánttal megalkotni. Egyébként tudni való, hogy a mitra ekkoriban még nem volt a főpapság liturgikus öltözetének általánosan használt része.

Vajk (István) királysága és egyházszervezése kezdetének a földrajzi közelségben kortársi tanúja volt Theotmar merseburgi püspök, az 1018-ban meghalt krónikáíró. Ő rövidnek látszó beszámolót örökített ránk tárgyunkról, amelyet a német és magyar szakirodalom sokszorosan emleget, és hivatkozik rá. Mégis gyakran részben a krónikás állítólagos elfogultságát, részben szándékosnak nyilvánított

⁶ További értékelése: „Also ein neuer Einfall und doch auch wieder keiner! Denn technisch handelt es sich ja um das Gerüst eines Spangenhelms, bei dem darauf verzichtet ist, noch die Kallotten der gewölbten Zwischenflächen einzusetzen.” SCHRAMM: *i. m.* 396–397. (2. j.-ben) – Az „egy pántú” (bécsi) korona előzményei: Lothar császár 849 és 851 közt Tours-ban készült evangeliáriumban látható képe (SCHRAMM – MÜTHERICH: *i. m.* 291. Abbildung 21.) és Kopasz Károly képe a Szent Emmeram regensburgi monostorában 870-ben készült Codex Aureus-ban (SCHRAMM – MÜTHERICH: *i. m.* 312. Abbildung 40.)

⁷ Közli: ERDMANN, Carl: *Forschungen zur politischen Ideenwelt des Mittelalters*. Berlin, 1951. 88. A mainzi ordo szövege: SCHRAMM: *i. m.* 100. (1. j.-ben.) A bécsi korona-pánt gyöngyökből kirakott felirata: „Konrad, Isten kegyelméből a rómaiak császára (Chunradus Dei gratia Romanorum Imperator)”. Ezzel a pánttal II. Konrad (császár 1027–1039) korábbi pántot cseréltetett fel, de nem magát a koronát készítette. (SCHRAMM: *i. m.* 564–565. (2. j.-ben.)) II. Henrik királlyá koronázását szakramentáriuma már úgy ábrázolja (1014 előtt), hogy Krisztus egy pántú koronát helyez Henrik fejére! (SCHRAMM – MÜTHERICH: *i. m.* 376. Abbildung 124.). Hansmartin Decker – Hauff Schrammal együtt írt tanulmányában kifejti: jókora tévedés a birodalmi koronát összetéveszteni III. Rudolf burgundiai király koronájával, amely Rudolf halálakor országával együtt szállt 1033-ban II. Konrádra. (SCHRAMM: *i. m.* 561. (2. j.-ben.))

homályosságát és többértelműségét hozva fel ürügyként, jelentőségét a kutatók egy része igyekszik minél kisebbnek feltüntetni.

A következőkben az ő említett szövegének elemzését igyekszünk kiegészíteni részben korábbi kutatásaink folytatásával, részben kibővítésével és kiterjesztésével, rajtunk kívül más kutatók által figyelembe alig vett szempontok érvényesítésével.

A merseburgi püspök szerint „az említett (III. Ottó) császár kegyéből és 'hortatus'-ára Henriknek, a bajorok hercegének sógora (gener), Vajk (ti. István), aki országában püspöki székeket létesít, koronát és áldást nyert (Imperatoris autem predicti (Ottonis III.) gratia et hortatu gener Heinrici, ducis Bawariorum, Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens coronam et benedictionem accepit).”⁸ István helyzetére nézve az adat államfői voltának önállóságát emeli ki azzal, hogy országában ő létesíti a püspökségeket. Ez alapkérdés volt!

Tanulmányunkban a bemutatott szöveg szóhasználatának krónikabeli összefüggéseivel és III. Ottó egyik oklevelének terminológiájával foglalkozunk, ez alkalommal új elemként vonva be vizsgálatunkba a 'hortatu', valamint a 'benedictionem' szót.

A merseburgi püspök a III. Ottó aktusa folytán való méltóságra emel(ke)dést (Gerbert =) II. Szilveszter pápává tételénél írja le a Vajk koronanyerésénél és királyként való megáldásánál használt kifejezéssel. Előadása szerint ui. 999-ben az elhalálozott V. Gergely pápának Szilveszter „a császár kegyéből lett utóda (gratia imperatoris successit).”⁹ Ugyanezt a tényt 1001. évi oklevelében III. Ottó úgy fejezte ki, hogy Szilvesztert „pápává választottuk... rendeltük... és neveztük ki (elegimus... ordinavimus... et creavimus).”¹⁰ Itt, az oklevélben három szino-

⁸ KURZE (ed.): *i. m.* IV. 59., 97. A krónikahellyel behatóan foglalkoztunk már tanulmányunkban: *Szent István királlyá avatása és egyházszerzése Theotmar krónikájában.* = Magyar Könyvszemle (106.) 1990. 93–98., valamint GERICS József tanulmánykötetében: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban.* Bp. 1995. 37–42. (E könyv rövidítése a továbbiakban: *Egyház, állam...*, itt említett tanulmányunk rövidítése: GERICS – LADÁNYI 1990/1995.) – A hazai szakirodalom jelentős része ismételt és előszeretettel hivatkozik arra, hogy a Kálmán-kori Hartvik legenda előadása szerint István a korabeli pápától kért és kapott koronát állama függetlenségének biztosítására; ha a keleti, vagy nyugati császártól kért volna koronát, ez hűbéri függést jelentett volna István és országa számára! A Hartvikra való nyílt, vagy burkolt hivatkozások azonban szinte soha nem említik meg a legendának az állítólagos koronaküldéssel legalább azonos fontosságú, azon híret, hogy a pápa Istvánt mindkét jogon (utroque iure), azaz isteni, lelki jogon és evilági, földi jogon való egyházszerzésre is felhatalmazta, a legendának a breviáriumba felvett elbeszéléséből pedig III. Ince pápa (1198–1216) a „mindkét jogon” szavakat törölte! Az istváni állam- és egyházszerzés közkeletű képe tehát ezek szerint nem is Hartvik eredeti elbeszélésén, hanem annak breviáriumi III. Ince által elváltotatott, hivatalos egyházi szövegén alapul. Ez bizony önmagában vonja meg a még csak nem is hartviki elbeszélés történeti hitelét, nemcsak István, hanem Kálmán és Hartvik korára is.

⁹ KURZE (ed.): *i. m.* VII. 40. (VI. 61.) 191.

¹⁰ *MG Dipl. regum et imperatorum Germaniae.* II/2. Ottonis III. diplomata: Hannoverae, 1893. nr. 389. 820. A szövegben az 'ordinavimus' szónak 'szenteltettük' fordítását, azaz mintegy műveltető értelmű használatát szintén lehetségesnek tartjuk, tekintettel az 'ordinare' ige 'felszentelni' jelentésére, de arra is, hogy ezt, mint szakramentális cselekményt még maga a császár sem végezhette!

nima fejezi ki, vagy írja körül Szilveszternek a császár kegyéből való pápává lételet: ez megkerülhetetlenül és lealkudhatatlanul Ottó akaratát mutatja be a pápai méltóság betöltésénél lényegi, meghatározó, konstitutív tényezőnek. Ami természetesen egyáltalán nem zárta ki jogi szempontból szükséges, egyéb alaki tényezők figyelembe vételét, de Ottó akaratának István királyi méltóságra emelésénél ugyanazt a szerepét igazolja, mint a pápai szék betöltésénél! Ehhez képest bármely más tényező Szilveszter pápaságra és István királyságra emelésében legfeljebb alárendelt szerephez juthatott.

Theotmar szókincsében az Ottó kegyéből (*gratia*) való pápává tevésnek a rokon értelmű kifejezését a 996. év történetében találhatjuk meg. A krónikás szerint ui. V. Gergelyt 996-ban III. Ottó „emelte (vagy tette, vagy állította) az előbb elhalálózott (XV.) János pápa helyére, minden jelenlevő helyeslésével (in loco Johannis pape nuper defuncti cum omnium laude presentium statuit).”¹¹ Eszerint a valamely méltóságra emelés, pl. pápává tétel uralkodói cselekményét a 'statuere' ige is kifejezhette. Az aktusnak „a minden jelenlevő helyeslésével” való megtörténte a kánoni választás korabeli (még korántsem gregoriánus!) követelményének való megfelelését, vagyis a kinevezett személynek a szóban forgó közösségbe való befogadását jelentette, azok közé tartozásának elismerését, akiknek élére állították.

A „*gratia et hortatu*” kifejezés első elemének vizsgálata teljes párhuzamban mutatja III. Ottó meghatározó szerepét a pápai trón betöltésénél és István királyi méltóságra emelésénél. Vegyük szemügyre a továbbiakban a kifejezés második elemének, a 'hortatus' vizsgálatának tanulságait.

A merseburgi krónikaíró feljegyzése szerint 992-ben Eid-et meissenai püspökké „szentelik Gisiller (magdeburgi) érsek 'hortatus'-ára (ordinatur hortatu Gisilleri archipraesulis).”¹² A meissenai püspökség betöltésénél – ebben az esetben feltétlenül – az illető egyháztartomány érsekének szava, befolyása döntött.

A 'hortari' ige és a 'hortatus' főnév ide vonható, széles jelentésköréből az Ószövetségből, a római és kánoni jogból, valamint antik és középkori latin szövegekből a következő példákat mutatjuk be.

A Makkabeusok könyvében (2 Mc 2,1-5) Jeremiás prófétáról olvashatjuk: „... megparancsolta (iussit), hogy akik átköltöztek, kapjanak a tűzből, ... és hogy utasításul adta (mandavit) az átköltözötteknek és törvényül szabta nekik (et dedit illis legem), meg ne feledkezzenek az Úr parancsairól (ne obliviscerentur praecepta Domini) és el ne tántorodjanak elméjükben az arany és ezüst bálványokat és azok képmásait látván; s más ilyeneket szólva, többszörösen meghagyta, ne vessék ki a törvényt szívükből (hortabatur, ne legem amoverent a corde suo).”

A szóban forgó bibliai szakaszban a 'hortabatur' ismételt, közvetlen tilalma a Törvény szívekből való kivetésének, szinonimái: iussit, mandavit, dedit legem. Rendkívül érdekes, hogy a praes. perf.-ben álló igékkel kifejezett, a zsidókhöz intézett, részletezett egyszeri prófétai parancsokat az író a végén az ismétlődést kifejező praet. imperf.-ben álló 'hortabatur'-ral összegezi és foglalja egybe.

¹¹ KURZE (ed.): i. m. IV. 27. 80.

¹² KURZE (ed.): i. m. IV. 6. 68.

A Thesaurus nagy anyaggyűjtéséből különösen tanulságos Cicero egyik le-
vélrészlete és Valerius Flaccus sora. Cicero (Epist. 10, 72, 2) írja: „Én őt nem
késztettem, hanem még kényszerítettem is az odautazásra (ego eum non hor-
tatus sum, verum etiam coegi isto proficisci)”. Ehhez magyarázatul a Thesaurus
hozzáfűzi: „synon. c. vi augendi posita: cogere, iubere.”

Valerius Flaccus sora (1,52): „Az ifjút ezekkel a szavakkal ösztönözte, s majd-
nem parancsot adva, elhallgatott (talibus hortatur iuvenem propiorque iubenti
conticuit).”¹³

386-ban adta ki törvényét Gratianus, Valentinianus, Theodosius és Arcadius
császár (Cod. Iust. 9, 27, 4.) Felvette Decretumába a 12. század közepén a ka-
nonista Gratianus is (C. 1. qu. 1. c. 126). A törvény szerint „megparancsoljuk és
meghagyjuk (megszabjuk, latinul iubemus et hortamur), hogy ha ... bármilyen
rendű embert történetesen valami módon bíró megszarol, ... ha valaki végül ...
a gonosz bíróra képes rábizonyítani, ... lépjen a nyilvánosság elé ... s amikor
bizonyított, a pert meg fogja nyerni...” A szöveg a „iubemus et hortamur” rokon
jelentésének világos esete.

Gratianus munkája (C. 24. qu. 3. c. 6) tartalmaz I. (Nagy Szent) Gergely (590–
604) neve alatt fennmaradt parancslevelet is a makacssági ítéletről (de sententia
in contumacem). A levél Maximushoz, Salona engedetlen püspökéhez szól. Szö-
vege szerint „felszólítunk (vagy: utasítunk, lat.: hortamur), hogy minden ürügyet
mellőzve, siess hozzánk jönni, hogy ... eljárhassunk és végeleges ítéletet ... hoz-
hassunk azokban a dolgokban, amelyekkel vádolnak téged. Úgy cselekedjél,
hogy érkezésedre nézve több kifogást már ne halmozz fel, hogy ti. távolmaradásod
ne tüntessen fel téged nagyobb bűnösnek annál, mint amiről az eljárás folyik,
minket pedig ez a körülmény a zsinatról ne kényszerítsen szigorúbb ítélet hoza-
talára, nemcsak azok miatt a mondott vétkek miatt, amelyek alól a magad tisztá-
zását halogatod, hanem az engedetlenség miatt is, mint makacs ellen.” Ebben
a szövegben a pápa, mint bíró, olyasmire szólítja fel, vagy utasítja (hortamur)
az alperest, aminek az elmulasztása engedetlenségnek (inobedentia) minősül
és ilyenként büntetendő.

Brémai Ádám a 11. század közepe táján írta meg művében:¹⁴ „Gyakorta hal-
lottuk ... Adalbert érsekünket, amikor az önmegtartóztatás őrzéséről adott uta-
sítást klerikusainak (cum de continentia tenenda suos hortatus est clericos).
Figyelmeztetlek titeket, mondta, és követelve parancsolom (Admoneo vos ... et
postulans iubeo), hogy oldozzátok el magatokat nőszemélyekkel való dögvészes
kapcsolatokból, vagy ha erre nem vagytok kényszeríthetők (ad hoc non potestis
cogi), ami a tökéletesek adománya, legalább szemérmességgel őrizzétek a há-
zasság kötelékét.” Itt a 'hortari' elég szélesre bontakoztatott jelentésskálája: va-

¹³ *Thesaurus linguae Latinae*. Vol. VI. pars III. 1936-1942. A Cicero idézet: 3011. hasáb, ma-
gyarázata 3013. hasáb, 35. sor. Valerius Flaccus helye: 3008. hasáb, 21. sor.

¹⁴ *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum* III. 30 (29). TRILLMICH, Werner-BUCHNER,
Rudolf: *Fontes saeculorum IX. et XI. historiam ecclesiae Hammaburgensis et imperii illustran-
tes*. Berlin, 1961. 364. Scholion 76.

lamiról utasítást adni, figyelmeztetni, követelve parancsolni, kényszeríteni, előírni a törvénytelen együttélés felbontását, és kötelezni a házastársi hűség betartására.

Mindezeket a fentebbiekben ismertetett lehetőségeket és vonatkozásokat figyelembe véve, a merseburgi püspök krónikájában az István koronában és királyként való megáldásban részesüléséről szóló „imperatoris predicti ... gratia et hortatu” részletet a legalkalmasabban, korábbi fordításunk pontosabbá tételével úgy javalljuk fordítani, hogy Vajk „az előbb említett (III. Ottó) császár kegyéből és készttetetésére (vagy: utasítására) ... koronában és királyként való megáldásban részesült.” A ‚benedictio’-nak királyként való megáldás kifejezéssel való fordítását, a felkenés szinonimájaként való alkalmazását korabeli király, vagy császárkoronázási szertartások szóhasználatára alapítjuk, pl. „Incipit ordo romanus ad benedictum imperatorem, quando coronam accipit”, vagy „Benedictio ad ordinandum imperatorem secundum occidentales.”¹⁵

Az igen gyér számú olyan liturgikus szövegek közül, amelyek nem a karddal ruházzák át a királyi hatalmat, mindenek előtt a Schramm által 10. századnak valószínűsített sens-i formulát említjük. Ennek a királyi bakulust átadó szózata (amely voltaképpen a főpapi pásztorbotnak felel meg), ezt hirdeti: „Ez alatt a bakulus alatt bízunk rád a frankok királyságának kormányzását az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében, hogy az Úr népét igazságosan kormányozd és a szentek egyházait jól igazgasd. (Sub hoc baculo commendamus tibi gubernaculum regni Francorum in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, ut populum Domini iuste regas et ecclesias Sanctorum bene disponas).”¹⁶ Ennek az imádságnak a régiesebb változatát és a bakulusnak a pásztorbottal való kapcsolatát egészen pontosan fejezi ki a szintén a sens-i egyházmegyéből származó ún. Erdmann-ordo, a király lelkipásztori feladatát is említve: „Vedd át a bakulust, a szent igazgatás jelvényét, hogy a gyengéket erősítsed, az ingadozókat szilárdítsad, a rosszakat javítsad, az igazakat vezérelj az örök üdvösség útjára... (Accipe baculum, sacri regiminis signum, ut imbecilles consolides, titubantes confirmes, pravos corrigas, rectos dirigas in viam salutis aeternae).”¹⁷ A mainzi ordo szerint a jogart és bakulust egyszerre, ugyanazzal az imával adták át!

István királyi méltóságra emelkedéséről szintén kortársi szerzőként adott hírt a messzebb földrajzi távolságban működő Ademarus Cabannensis (†1035 kör.)

¹⁵ SCHRAMM: *i. m.* 182. (1. j.-ben.) és ERDMANN: *i. m.* 89.

¹⁶ SCHRAMM, P. E.: *Die Krönung bei den Westfranken und Angelsachsen von 878 bis um 1000.* = Zeitschrift der Savigny – Stiftung für Rechtsgeschichte. Kan. Abt. 1934. 208.

¹⁷ SCHRAMM: *i. m.* 205. (16. j.-ben.) A sceptrum és a bakulus egyidejű átadása a mainzi ordo szerint így hangzik: „Majd kapja meg a jogart és a bakulust, miközben a szentelő mondja neki: Vedd át az erő és méltányosság vesszőjét (Postea sceptrum et baculum accipiat dicente sibi ordinatore: Accipe virgam virtutis atque aequitatis...).” SCHRAMM: *i. m.* 100. (1. j.-ben.)

Kevésbé volt jól értesült és jelentősen több helytelen híradással szolgál, mint Theotmar.¹⁸

Azonban vannak olyan adatai, amelyek Ademarus munkáját nélkülözhetetlenné teszik. Ademarus munkája és Anonymus Gallusnak a 12. század elején készült műve fontos helyeken közeli, szövegszerű rokonságban van. A szövegek rokonsága azonban annak a következménye, hogy mind a két író bőven felhasználta Szent Adalbert vértanú elveszett szenvedéstörténetét, s szövegeik rokonsága a közös forrás követéséből származik. Vagyis nem arról van szó, hogy Ademarus művének ún. C változatát Anonymus Gallus műve alapján a 12. század közepe táján kibővítették, átalakították. Ademarus esetenkénti tévedései tehát a kortárs helytelen értesülései, s nem interpolátor késői betoldásai.

Ademarus szerint¹⁹ Ottó a magyarok urának „megengedte, hogy teljes szabadsággal királysága legyen (vagy: megengedte nagylelkűen, hogy királysága legyen), engedelmet adva neki arra, hogy mindenhol szent lándzsát hordoztasson, amint az magának a császárnak szokása, és az Úr szegeiből és Szent Móric lándzsájából saját lándzsáján való ereklyéket engedett át neki”.

Anonymus Gallusnál hiányzik a lándzsa-elővitel császári szokása és ennek az elővitelnek Boleszláv részére Ottótól való engedélyezése. A lengyel krónikából tehát ezt Ademarus nem meríthette. A hír hitelét kortárs szerző, Arnold erősíti meg, feljegyezvén, hogy amikor Ottó 996-ban Regensburgból Rómába indult, „szokás szerint császári ... lándzsa járt előtte.”²⁰ A magyar királynak engedélyezett lándzsa-elővitelre vonatkozó adat és szöveggörnyezete kétségbe aligha vonhatóan Ademarus tollától közvetítve maradt fenn! El nem hanyagolható tény

¹⁸ A merseburgi krónikás történetírói hitelének csökkentése céljából olykor szívesen hivatkoznak arra, hogy István királlyá avatásánál „coronam et benedictionem (koronát és áldást)” sorrendben írja le az eseményeket, ami ellentétesnek látszik az „ordo”-k előírta cselekmények kronológiájával, s az író gondatlanságának, megbízhatatlanságának állítólagos jele. Ám tartsuk szem előtt, hogy Thangmar előadása szerint II. Henrik 1002-ben a mainzi érsektől előbb kapta meg a szent lándzsával a „kormányzást és a királyi hatalmat”, s a szertartás menetének leírásában csak ez után olvasható, hogy „a rendnek megfelelően elvégezvén mindent, felkenték (unxerunt)” (lásd feljebb az 1. jegyzetnél). Ebből általában nem szoktak Thangmar történetírói hitele ellen érvelni!

¹⁹ „... regnum ei liberrime habere permisit, dans ei licentiam ferre lanceam sacram ubique, sicut ipsi imperatori mos est, et reliquias ex clavis Domini et lancea sancti Mauricii ei concessit in propria lancea.” *Ademari Cabannensis Chronicon*. Cura et studio P. BOURGAIN. 1999. Turnhout, III. 31. 153.

²⁰ Erről lásd fentebb a 4. jegyzetet. – Ademarus művének hiteléről I. GERICS József – LADÁNYI Erzsébet: *A Szent István lándzsájára és koronájára vonatkozó források értelmezése*. = Levéltári Szemle 1990. 2. sz. 3–14. és ugyanők: *A birodalmi szent lándzsa és Szent István lándzsája*. In: *Unger Máttyás Emlékkönyv*. Bp. 1991. 7–14. – A III. Ottó lándzsaadományáról szóló Ademarus – tudósításra vonatkozó álláspontunkat helyesli a legutóbbi Ademarus-kiadás (I. 19. jegyzet) is; ez a *Notes Critiques*-ben (283. III. 31, 57) megjegyzi: „A kérdést újabban átvizsgálta két magyar kutató, akik méltányolják a C (változat) kritika általi rehabilitálását”. Sajnos, nevünk említésétől a kiadás eltekint.

továbbá, hogy ez az egyetlen olyan elbeszélő forrás, amely említést tesz Istvánnak a nagyharsányi dénárlelettel hitelesített királyi lándzsájáról és eredetéről.

Lényegbe vágó a magyar király önállóságának és nem-hűbéres voltának császári, ottói szempontjából, hogy a dénár lándzsája a körirat szerint királyi lándzsa, s hogy Ademar szerint regnumot és a császár szokása szerint maga előtt hordoztatható szent lándzsát kapott Ottótól, Theotmar szerint pedig püspökségeket alapít regnumában, s Ottó „kegyéből és készttetetésére (utasítására) részesült koronában és királyként való megáldásban.”

A kor felfogását a 9. században szerkesztett Pseudo-Isidorus-i joggyűjtemény egyik kánonja rögzítette.²¹ Eszerint valamely önálló ország (certa provincia) jellemzője, hogy királya, tíz vagy tizenegy püspöki székhelye, ugyanannyi püspöke, közöttük és felettük érseke van. Itt látjuk István király tíz püspökség, köztük érsekség alapításának kánonjogi példáját.²² Ez az egyházból szempontjából szavatolta az ország és királya önállóságát. István egyházmegye-szervező tevékenységének eredményeit a kanonizációja előtt (1080 körül) készült Nagyobb Legendája rögzítette visszatekintőlegesen.²³ Hitelének kétségbe vonását éppúgy alaptalannak tartjuk, mint pl. a Legendában fejezetcímenként ismertetett Intelmeknek és István kapcsolatának netáni gyanúba fogását! A 10 püspökség felállításánál a Pseudo-Isidorus mintául vétele annál kézenfekvőbb, mert lassan már egy évszázada ismert tény, hogy törvénykönyvében István, azaz a dekrétum szerkesztője két cikkelyt is a Pseudo-Isidorus-ból vett át. Theotmar munkája elején a püspökök kinevezését a király kizárólagos jogának írja,²⁴ Brémai Ádám szerint Dánia annyira Nagy Ottó főhatalma (ditio) alatt volt, hogy ő adományozott, illetve alapított ottani püspökségeket.²⁵

Az elmondottak ismeretében összhangban levőnek és egymást kiegészítőnek találjuk azokat a cselekményeket, amelyeket István királlyá tételénél Theotmar és Ademar III. Ottónak tulajdonít. A hazai történetírás ezeknél az eseményeknél két dologra szívesen keres választ: miért nem írja meg a merseburgi püspök, ki küldte személy szerint a koronát Istvánnak, s miért mellőzi a szent lándzsa (vagyis egyszersmind Szent Móric lándzsája) másolata megküldésének Ademar által megörzött történetét.

²¹ HINSCHIUS, P.: *Decretales Pseudo-Isidorianae et capitula Angilramni*. 1863. 724.

²² István püspökség-alapításainak Pseudo-Isidorusi alapját megállapította már PAULER Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt* Bp. 1899.² I. 391., 63. j.

²³ *Scriptores rerum Hungaricarum ...* (röv.: SRH). Edendo operi praefuit Emericus SZENTPÉTERY. Bp. 1937–38. II. 383.

²⁴ KURZE, (ed.): *i. m.* 16.

²⁵ Brémai Ádámot idézi GERICS József–LADÁNYI Erzsébet: *i. m.* 93., ill. 37. (8. j.-ben.) – Egyebekben megítélésünk szerint logikailag elhibázott az olyan érvelés, hogy a püspökségek szervezésénél a Pseudo-Isidorus kánonjának követése nem István, hanem a pápa szempontja volt. A félreértés talán azon alapulhat, hogy a pápa 1025-ben a Pseudo-Isidorus-ra támaszkodva a Canosa püspökének, mint érseknek alárendelendő 12 egyházmegyéről ír. A pápa ilyen fellépése egyáltalán nem akadályozta, vagy zárta ki a király hasonló püspökségalapításait.

Összehasonlítva V. Gergely és II. Szilveszter pápává emelésének és István királlyá tételének Theotmarnál azonos módon III. Ottó akarati tényeként hasonló terminológiával való előadását, arra a következtetésre jutunk, hogy amiként a merseburgi krónikás nem örökíti meg, mint számára kevésbé jelentős mozzanatok, ki és milyen liturgikus szerelvényekkel koronázta pápává – Ottó akaratát teljesítve – Gergelyt, majd Szilvesztert, hasonlóan szemlélhette István történetét: azaz nem tartotta fontosnak megörökíteni, ki vagy kik hajtották végre Ottó „kegyelméből és készítettetésére (utasítására)” Vajk „koronában és királyként való megáldásban részesítését”. Ez hasonló eljárás (elhallgatás) ahhoz, hogy Ademar sem ír arról, kik továbbították a magyar fejedelemhez Ottó lándzsadományát, királyságot engedélyező döntését és a szent lándzsa „császári szokás szerinti elővitelének” engedelmét.

A merseburgi krónikás teljesen tisztában volt a szent lándzsa uralkodói hatalmat átruházó jellegével: előadja, hogy Bernát herceg a szászok nevében a szent lándzsa átnyújtásával adta át II. Henriknek a (Szászország feletti) cura regni-t. Ottó Istvánnak való lándzsaküldését, amelyről Ademar ad hírt, még sem lehet a merseburgi püspöknek a hallgatása alapján késégre vonni, vagy cáfolni. Theotmar hasonló hallgatásba burkolódik a lándzsa dolgában Boleszlav esetében is. Tudjuk, hogy Theotmar egyházmegyéje, a merseburgi, ahhoz a magdeburgi érseki tartományhoz tartozott, amelynek éppen Szent Móric (Mauritius) volt a védőszentje. Móricnak hagyományosan ereklyéje volt a szent lándzsa. Beumann hívta fel a figyelmet²⁶ Theotmar kétségeire (IV. 45) III. Ottó gneseni (lengyel) érsekség-alapításának egyházi törvényességével kapcsolatban. Krónikájában ui. arra hivatkozott, hogy ez az alapítási aktus, amely a magdeburgi érsekség területéből is hasított ki részeket, a kánoni jog szempontjából kifogásolható. Unger ui., a poseni püspök, a kánonok szerint szükséges beleegyezés helyett ellenvetést tett egyházmegyéjéből bizonyos részeknek a gneseni érsekséghez való átcsatolásával szemben. Itt tehát a lándzsa-ereklye névadójának, Szent Móricnak a patrociniuma alatti érsekség rovására Boleszlav érdekében tett kánon-ellenes, sérelmes intézkedésről van szó. Amikor azután Theotmar Ottónak egyenesen vétkéül róta fel (V. 10), (amelyet Istennek kell megbocsátania) hogy Boleszlavot 'tributarius'-ból 'dominus'-szá emelte, azt egyszerűen elhallgatta, hogy a császár ezt az egyenjogúsítást a Szent Móric lándzsája másolatának Boleszlav részére való átadásával hajtotta végre. Ezt az átadást, amint Beumann hangsúlyozza, Theotmarnál régebbi hagyományból ismerjük. A merseburgi krónikás tehát annak megörökítését mellőzte, hogy Boleszlav egyenjogúsítása ama Szent Mórichoz kapcsolódó ereklye jegyében történt, akit mint védőszentet jogaiban a császár éppen Boleszlav javára sértett volna meg kánon-ellenes módon!

A lengyelek és Boleszlav iránt Theotmar kifejezetten ellenséges beállítottságú volt, a magyarokat pedig és uralkodó családjuknak legalább egyes tagjait mindenesetre kevésre becsülte. A szent lándzsa másolatának elnyerésére, úgy látszik,

²⁶ Fentebb, a 2. jegyzetben id. tanulmányában, 270. – Thietmar művének idézendő helyei: KURZE (ed.): *i. m.* 89. és 113.

méltatlannak tartotta mind a lengyeleket, mind a magyarokat. Ezért hallgathatta agyon a szent lándzsa István és Boleszlav számára való megküldését. Ezt a lándzsát alighanem kizárólag a német uralkodó hatalomátruházó jelvényének kívánta volna tudni. Ezért az Istvánnal kortárs két szerző: Ademar és Theotmar tudósítását István királyavató jelvényeiről és eredetükről egymással ellentétbe állítani, vagy hitelük lerontására alkalmazni elfogadhatatlan eljárás.

Istvánnak az „imperatoris gratia et hortatu” nyert koronája (miként a Bécsben őrzött császári korona) zárt, pántos sisakkorona, ormán a III. Ottó egyik pénzén is ábrázolt, enyhén dőlt kereszttel. A pántos és 4 liliommal díszített korona létét II. Henrik szakramentáriumának egyik ábrázolása is igazolja.²⁷

István nagyharsányi dénárleletében a H2 dénaron a „király lándzsáját” enyhén ívelő, vízszintesen majdnem kinyújtott ujjú tenyérnek támasztva látjuk, amelyet csak a hüvelykujj simít a tenyérhez, vagyis a lándzsát a kézfej nem markolja meg, nem fogja, vagy szorítja. A lándzsát nem birtokban tartó, hanem átadó, átnyújtó mozdulat ez, függetlenül attól, vajon a veret ruhaujjból, vagy felhőkből kinyújtott kezét ábrázol-e. A „manus Dei” ábrázolások nem függenek attól, ruhaujjból vagy felhők közül nyúlik-e ki a kéz: II. Henrik 1002 és 1014 közt készült regensburgi szakramentáriumának egyik képe, amely a királyt koronával a fején, trónon ülve mutatja be, felette a magasban ruhaujjból kinyúlva ábrázolja az Isten kezét.²⁸

Ezt a H2 dénaron látható jelenetet, a király lándzsájának Isten kezéből való átnyújtását úgy tekintjük, mint István égi investitúrájának bemutatását, és elszakíthatatlan az Egbert szertartásrendben is visszatérő, ősi imádságtól: „Adj Uram a te szolgádnak, a mi fejedelmünknek égi fegyvert.” A mennyei fegyver a dénaron: a király lándzsája Isten kezében. Összhangban van ezzel a ténnyel, hogy a H2 dénár másik oldalán a térben ábrázolt, zárt korona abroncsán a REGI („a király részére”) dativus olvasható, amely megmondja: a királynak készült uralkodói jelvényről van szó.

²⁷ Pántos, zárt (sisak) koronaábrázolások a 10–11. század fordulójáról: GERICS József–LADÁNYI Erzsébet tanulmányában, *Levéltári Szemle* 1990. 2. sz. 2–3–4–5–6. kép. (A 2. képen: III. Ottó fején a dőlt keresztes korona!) – II. Henrik szakramentáriumának egyik képén Krisztus négy liliommal ékesített, pántos koronát helyez Henrik fejére. (SCHRAMM–MÜTHERICH: *i. m.* 376. *Abbildung* 124.)

²⁸ SCHRAMM–MÜTHERICH: *i. m.* 377.

JÓZSEF GERICS–ERZSÉBET LADÁNYI

Sources historiques en rapport du sacre royal de St. Étienne

L'étude s'occupe de l'analyse des sources contemporaines relatives au sacre de St. Étienne (1000–1038). Selon les résultats de l'examen, Étienne Ier a été sacré roi par la grâce et l'ordre (*gratia et hortatu*) de l'empereur Otto III, à l'aide de la couronne reçue de l'empereur et par la copie de la lance sacrée (*hasta dominica*) lui envoyée.

Étienne a obtenu ainsi la dignité royale par la volonté constitutive de Otto III, de même que le pape Grégoire V en 996 tout comme le pape Sylvestre II en 999 ont été élevés au pontificat par la grâce de l'empereur.

L'onction de Étienne s'est déroulé selon toute vraisemblance d'après le rituel (*ordo*) d'Egbert.

Les deniers les plus anciens de Étienne qui nous sont restés, montrent pour insignes royales la lance royale (*lancea regis*) tendue par la main de Dieu et une couronne fermée, à représentation spéciale, surmontée d'une croix légèrement inclinée.

Une preuve importante à l'indépendance du royaume de Étienne est le fait, que c'est lui-même qui a organisé et établi, conformément aux prescriptions du droit canonique de la collection de Pseudo-Isidore, dix évêchés de son pays, parmi lesquels des archévêchés également.